

Botos Katalin

Financialisáció, avagy a globalizmus menedzsmentfilozófiája

*Gondolatok a pénzügyi szektor
és az állam szerepének megváltozásáról,
valamint az adósságszolgálat teljesítéséről*

ÖSSZEFOGLALÁS: A globalizmus filozófiája, a neoliberalizmus. Általános elterjedéséhez a gazdaság finanszírozása járult hozzá. Az úgynevezett fordii növekedés negyedszázadában a pénzügyi szektor szolgálta a reálszektor érdekeit. A helyzet megváltozott az utóbbi évtizedekben. A pénzügyi szektor irányító erővé vált. A makro- és mikroszféra egyaránt a finanszírozás függvénye lett. Ennek okai közt van az általános eladósodás és a modern menedzserérdekelttség. A finanszírozás mind a mikro-, mind a makroszintű menedzsmentben változásokat hozott. A menedzsment érdeke a vagyonnövekményhez kötött. A versenyző ember humán tőkeként tekint magára. A cégen belül önmagát ellenőrzi és alkalmas a kiszervezésre. A kiszervezés a hierarchikus kapcsolatokat oldalirányúvá változtatja. Ezzel azonban növeli a munkavállaló kiszolgáltatottságát, lajtja a szolidaritást a munkavállalók között. A makromenedzsmentben a jó kormányzás lényegévé is vált, hogy az állam is egy a piaci szereplők közül, s maximális hatékonyságra törekszik. A neoliberalizmusban nem az állam háttérbe szorítása vagy csökkentése a cél, hanem szerepének átalakítása. Ez az átalakuló szerep az alapvetően kiadáscsökkentést eredményező reformokat jelenti, amelynek során ugyanakkor az állam szabályozó szerepvállalása erősödik. Legfőbb rendeltetése, hogy az eladósodott állam mindenkor képes legyen az adósságszolgálat teljesítésére.¹

KULCSSZAVAK: neoliberalizmus finanszírozás, eladósodás, humán tőke, menedzserérdekelttség, jó kormányzás

JEL-kód: D21, L21, M14, G38, H11

A KEYNESI GAZDASÁGPOLITIKA ÉS A „FORDIZMUS”

Az 1929/1933-as időszak meghatározó volt az Egyesült Államok válság utáni negyedszázados fejlődésére. Ha vezető amerikai közgazdászok visszaemlékezéseit olvassuk, (R. Parker, 2002) szinte kivétel nélkül idézik, hogy szakmai pályafutásukra milyen rendkívüli befolyással volt

Levelezési e-cím: botos.katalin@jak.ppke.hu

a Nagy Válság időszaka. Minden gondolatukat áthatotta, hogy ennek megismétlődését el kell kerülni. Ezért indult meg *Roosevelt* alatt olyan erőteljes szabályozási hullám, amely negyedszázadon át meghatározta az amerikai és a világgazdaság fejlődését. (Yergin – Stanislaw, 2002; Botos K., 2004) A nagy válságot követő szabályozási dömping az USA-ban gondoskodott arról, hogy a pénzügyi rendszer a gazdaság igényeinek kiszolgálója legyen. A FED, a nagybankok és a nagy vállalkozások szabá-

lyozása harmonikus összhangban volt. Elég itt néhány fontos szabályozási mozzanatra hivatkoznunk: a Banking Act 1933-ban, majd 1935-ben, a Securities and Exchange Act 1934-ben. Az FDIC létrejött, amely a betétbiztonságot garantálta s a Glass-Steagall Act megszületése, amely tűzfalat vont a kereskedelmi és befektetési banki tevékenység közé. A Regulation Q, amely limitálta a betéti kamatokat és számos további szabály, amelyet a bankfelügyeleti feladattal felruházott intézmények írtak elő. Ezek lényege a transzparencia követelményének érvényesítése, a prudenciális üzletvitel biztosítása volt. (Biedermann Zs., 2011) A piaci szegmentáció érvényesítése és az átfogó szabályozás volt a garancia arra, hogy elkerülhető lesz a Nagy Válság típusú összeomlás.

Egyes elemzők (Dardot – Laval, 2013) ezt a negyedik századot a „fordizmus korának” nevezték. Ezen azt értik, hogy az egyes társadalmi csoportoknak, mindenekelőtt a munkavállalóknak, megfelelő jövedelme kell, hogy legyen. Ily módon kereslet teremődik az áruk megvásárlására és a kívánatos profítképződés is lehetővé válik. Egyes felvilágosult vállalkozók valóban látták, hogy nemcsak a munkásnak, de a tőkésnek is érdeke az ésszerű béremelés. Így Ford maga megfogalmazta: „Azért emelem munkásaim bérét, hogy megvegyék az autót, amit gyártanak...” (Dardot – Laval, 201. oldal) Innen a korszak elnevezése.

Természetesen nem az egyes tőkés felismerése a döntő. Makroszinten a jövedelemátcsoportosítás a keynesi gazdaságpolitika folyományaként az adórendszeren keresztül valósult meg. A magánszférában pedig a törvényi keretek között folyó bérharc biztosította a munka és a tőke közötti jövedelem megfelelő osztozkodását. Így a többletjövedelmekből mindkét tényező arányosan részesült. Mindkét fél érdekelt volt a gazdasági növekedésben, a többletek elérésében. Isenberg (2000) ugyanakkor rámutatott: az tette lehetővé a munka-

tőke közötti ilyen megegyezést, hogy a gazdasági tevékenység „olyan pénzügyi rendszer mellett valósult meg, amely nem volt romboló hatású, és az ipari termelés növekedését a finanszírozással elősegítette”. (248. oldal) Számos szerző (D’Artista, 1994; Epstein, 1994; Goodhart, 1989) alátámasztja, hogy a fordinövekedés időszakában a pénzügyi rendszer egyértelműen segítette, szolgálta a reálszférát – természetesen a saját profit célú törekvésével összhangban. Mindez jó negyedszázadnyi időre, világméretben biztosította a kiegyensúlyozott gazdaságfejlődés alapját. Ebben a rendszerben „biztosított volt a vállalkozói szektor menedzsereinek autonómiája, relatív függetlensége a bankoktól és a részvényesek nyomásától.” (Orhangazi, 30. oldal)

A fordinövekedés azonban a ’70-es évek elejére megtörik. Véget ért „az aranyötvenes évek és az ezüst hatvanas évek” korszaka. (Van der Wee, 1980). Az arab országok radikálisan megemelik az olajárakat. Fogalmazhatunk úgy is – s úgy vélem, ez a meglátás fontos változást jelent a közgazdaságtudomány fejlődésében, – hogy a munka-tőke-föld (vagyis a természet) hármásából a természet is belépett a maga jövedelemrészét követelők sorába. Sőt, maga is tőkének tekinthető. Korábban a szakszervezeti bérharcok, a különböző munkavállalói-munkáltatói érdekegyeztetések eredményeként – olykor állami közreműködéssel – alakult ki a termelt új érték elosztása, munka és tőke között. Most kiderült, hogy egy új szereplő is szót kér az osztozkodásban! Ez a régi-új szereplő a természet, maguk a korlátos erőforrások. Természetesen, nem „személyesen”. A természeti tényező „ágensei” az energiakitermelők, az olajállamok lettek. A felszínen a változás mint a nemzetközi kereskedelem árproblémája jelent meg. Az olajexportőrök nyertesek, az importőrök pedig a vesztesek lettek a világpiacon. Egyes országok cserearány-nyereségre, mások veszteségre tettek szert. (Botos J., 1982) Mivel a váratlan ki-

adási többleteket devizában fedezni kellett, általánossá vált a nemzetközi eladósodás. Ez volt a hetvenes-nyolcvanas évek adósságválságának korszaka. (Botos K., 1987)

A nemzetközi adósságokat nemzetközi forgalomban szereplő valutával, olajnál alapvetően dollárral lehetett csak kiegyenlíteni, így kétségbeesett verseny indult meg az exportpiacokért. Minden ország küzdött a globális piacon való részesedésének növeléséért. A gazdaságpolitika sok országban külpiaci orientációjú lett. A nemzetközi kereskedelem megoszlási arányai természetesen már a második világháború után alaposan átrendeződtek. Ez a folyamat a hetvenes években csak felgyorsult. Az USA 21 százaléka 1980-ra lecsökkent 12 százalékra, Japán az alig valamivel 0 százalék fölötti értékről 7 százalékra nőtt, az európai országok súlya pedig csaknem a nemzetközi kereskedelem felét tette ki. (Botos J., 1982) Európa korábban is minden szempontból a külpiacokra volt utalva, mind az energiahordozó-import miatt, mind a hatékony termelés kényszerétől hajtva. Ez most fokozódott. A KGST részesedése – ami az akkor a külön blokkot alkotó kelet-európai országokat tömörítette – szintén 12 százalék körül volt. A maradékon a fejlődő országok osztoztak. (Botos J., 1982)

A fordii növekedés még döntően a belső piacra alapozott. Az olajválság után általánossá vált, hogy a gazdaságok külpiaci értékesítésre törekedtek. De az is jellemzővé vált, hogy sok országban a külső forrásokra támaszkodó növekedési modell került túlsúlyra. *Bognár József* akadémikus ezt világgazdasági korszakváltásnak nevezte. (Bognár J., 1975) Az is volt. Megindult a verseny a külső finanszírozási forrásokért. Ez a tőkevonzó-képesség versenyképességi követelményét állította a gazdaságok többsége elé. Képeseknek kellett lenniük, hogy magukhoz vonzzák a tőkét, s ez által a külső adósságaik szolgálatának eleget tehessenek. Így tudtak – a direkt tőkeberuházások be-

vonzásával – egyrészt a technikai kihívásoknak is megfelelni, másrészt, kölcsöntőke megszerzésével is fizetőképesek maradni. Számos ország költségvetése a túlköltekezés miatt súlyos adósságszolgálati terhekkel küszködött. Ennek is jó része külső adósság volt. Az eladósodott gazdaságoknak elő kellett teremteniük az adósságszolgálat forrását. Ezért napirendre kerültek az ötvenes-hatvanas években kialakult jóléti állammal kapcsolatos megszorítások, hogy ily módon „helyet csináljanak” a költségvetések kiadási oldalán a kamatszolgálatnak.

A politikusok és az elméleti közgazdászok (különösen az USA-ban) azzal érveltek, hogy a jóléti gazdaság modellje a hatékonyság ellenségévé vált. Elkényelmesít, a vállalkozások iránti törekvést visszafogja, pedig a vállalkozások teremtik meg a jövőben a nagyobb jövedelmet, amin osztozkodni lehet. Konzervatív kormányzati programok jelentek meg, *Thatcher* és *Reagan* ennek a politikai ideológiának a megvalósítói voltak. A reagani *policy-mix* egyik kardinális eleme volt a monetáris szigorítás, a radikális kamatemelés a kereslet visszafogására, az infláció visszaszorítására. A kamatemelés azt ugyan biztosította, hogy a világban található, befektetéseket kereső dollárösszegek visszafordultak az USA irányába, mert ilyen előnyös kamatot sehol se kaptak. A dollárban történő befektetések az USA-ban gyakorlatilag kockázatmentesek voltak. Könnyen, árfolyamveszteség nélkül mozgathatók az összegek, s az adósságszolgálat teljesíthetőségével kapcsolatban kérdés sem merülhetett fel. A kamatemelkedés azonban kisugárzott a nemzetközi tőkepiacokra is, hiszen ha valaki nem akarta elveszíteni finanszírozóit, versenyképes kamatot kellett, hogy fizessen hitelezőinek. S láttuk, igen sok ország szorult rá a nemzetközi devizapiacok hiteleire. A nemzetközi finanszírozás a megemelt dollárkamatok miatt mindenkinek kolosszális összegekbe került.

Az amerikai gazdaság pénzügyi szektora – s később a világgazdaság is – pénzügyi innová-

ciók seregével válaszolt ezekre a szigorításokra. (Botos K., 1987; 2013; Magas I., 2010; Gál Z., 2009; Ferguson, N., 2008; Rajan, R., 2010; Posner, R., 2008). Maga a csúszó kamatozású hitelezés volt az egyik legfontosabb újítás. Nagy volt a kamatplafon eltörlése az USA-ban a betéti intézményeknél, továbbá a különböző hibrid pénzügyi intézmények megjelenése a pénzügyi szektorban. Ezek alternatív finanszírozási lehetőségeket hoztak a gazdaságba, élve a tőkepiac sajátosságával. Ugyanakkor – éppen az értékpapírok sajátosságából fakadóan – nagyobb kockázatokat is jelentettek.

A vázolt folyamatok következménye a finanszírozás jelentőségének robbanásszerű felerősödése lett.

A FINANCIALIZÁCIÓ

Mit értünk ezen a fogalmon? Nincs még egyelőre jó hazai megfelelője. (Számottevő magyar irodalma még nincs, ámbar a jelen cikk megírását követően megjelent Bélyácz Iván tollából egy, a fogalmat bemutató cikk a Hitelintézeti Szemlében.) (Bélyácz I., 2014)

Mindenképpen azt jelenti, hogy a pénzgazdaság erőteljesen behatol a gazdasági életbe. Túl azon, amit hagyományos pénzközvetítő funkciója jelentene. Egyrészt a szektor terjeszkedése az úgynevezett reálgazdaság rovására, másrészt a pénzügyi és reálszektor fokozódó összefonódása a fogalom tartalma. Egyfajta pénzügyi imperializmust jelent. A definiálására törekvők a következő mérőszámok alapján határozzák meg a jelenséget: (Orhangazi, 2008) mekkora a pénzügyi szektor nagysága és jövedelme a GDP-n belül, azaz, milyen hányada keletkezik a nemzeti jövedelemnek a pénzügyi szektorban? Milyen mértékben von el jövedelmeket a vállalatoktól, illetve fektet be tőkét a pénzügyi szféra a reálszféra vállalataiba? Milyen mértékben folytatnak pénzügyi tevékenységet maguk a reálszféra vállalkozásai

(az úgynevezett nem pénzügyi vállalkozások) – az alaptevékenységük mellett? A vállalatok összes realizált jövedelmének mekkora hányada származik a pénzügyi tevékenységből? S jövedelmük mekkora hányadát teszi ki a pénzügyi szektor számára átutalt összeg, akár kamatfizetésként történik, (csökkentve ezzel adózás előtti jövedelmüket), akár a tiszta jövedelmükből pénzügyi eszközökbe fektetett arányt nézzük?

Nézzünk néhány adatot! 1980 óta a világ pénzügyi piacai radikális sebességgel nőttek. A pénzügyi eszközök globális állománya (részvények, állami és vállalati kötvények és bankbetétek értéke) 1980-ban a globális GDP 109 százalékát tette ki. Ez az arány 2005-re 338 százalékra nőtt. [Farell et al., 2007, 8. oldal, (idézi Orhangazi, 11. oldal)] Az USA-ban ez az arány 1995-ben 303 százalékot tett ki, ami 2005-re 405 százalékra emelkedett. Ez a mutató csak a legfontosabb és legjellemzőbb pénzügyi eszközöket tartalmazza. Ezekhez képest számos új forma jött létre a pénzügyi innovációk következtében. Ha ezeket is hozzáadnánk, jóval nagyobb értéket látnánk.

A pénzügyi, biztosítási és ingatlanszektor jövedelme a nemzeti jövedelemből az USA-ban 1980 óta folyamatosan nőtt. (Figyelemre méltó, hogy nem csupán a pénzügyi, de az ingatlanszektor is együtt kezeli a bankokkal, biztosítókkal, brókerekkel az amerikai statisztika. Hogy mennyire indokoltan, azt a 2008-as pénzügyi válság mutatja majd meg.) A továbbiakban is az USA adatait mutatjuk be szemléltetésül. 1952–1980 között aránya 12–14 százalék között ingadozott. 2000-ben megközelítette a 20 százalékot. A szektor jövedelmezősége növekedett, ez okozza a részarány-növekedést. Jól jelzi ezt, hogy a pénzügyi szektor az úgynevezett nem pénzügyi szektor jövedelméhez viszonyítva alaposan megemelkedett. 1952–1980-ig 10–20 százalék között volt, 2002-re 75 százalékra felugrott. Ez 2000–2006 között mérséklődött, mivel a re-

álgazdasági vállalatok profitja is jócskán megnőtt, de még így is a 80-as éveket megelőző átlag kétszerese fölött volt. (Orhangazi, 2008, 12. oldal) A pénzügyi szektor súlyát a gazdaságban jellemzi a foglalkoztatottak súlyaránya is. A szektorban foglalkoztatottak száma az 1952. évi 3 százalékról felment 5 százalékra a 80-as években, majd 1990 után 4–5 százalék között ingadozott. A szektor bérszínvonala is jelentősen megnőtt, 2005-ben a 1952–1980-as időszak átlagértékének kétszerese volt. Azaz a pénzügyi szektor a nemzetgazdasági összes személyes jövedelem igen jelentős részét mondhatta magáénak. Egy másik felmérés szerint a pénzügyi szektor jövedelmeihez téve a nem pénzügyi és nem állami szereplők kamattjévedelmét, az úgynevezett járadékjévedelmek arányát kapjuk. Ennél a kategóriánál is megkettőződni tapasztalhatjuk az értéket, 1960–1999 között. (Orhangazi, 2008, 13. oldal) Egyébként a pénzügyi szektor profitjának ilyen alakulása nem minden országra volt jellemző. Míg az USA-ban, Franciaországban és Japánban a trend emelkedő volt, Olaszországban csökkent, az NSZK-ban pedig jelentős stabilitást mutatott. Ez részben az adott gazdaság makroökonómiai körülményeinek tudható be, részben a jelentősen eltérő szabályozási rendszer következménye lehet. (Orhangazi, 2008, 22. oldal)

Ha a pénzügyi szektor forgalmát nézzük, még látványosabb növekedést tapasztalhatunk. A New-York-i tőzsde napi átlagos részvénykereskedelmi forgalma 3 millióról 45 millióra emelkedett 1960–1980 között. Ez 1980-ban napi 200 millió részvényt jelentett, majd az 1990-es évek végére egy milliárdot, ami a 2000-es években tovább növekedett. A megnőtt forgalom azt is jelzi, hogy a részvénytulajdonosok rövidebb ideig tartják a megvett részvényeket. Ez jellemzi a többi eszköz tartását is. Az US-állampapírok napi forgalma is jól megemelkedett: az 1992. évi értékhez képest (95,7 Mrd dollár) 2004-re 497,9 Mrd dollár-

ra. (Grahl and Lysandrou, 2006, 975. oldal, idézi: Orhangazi, 2008, 14. oldal) Hasonló nemzetközi adatokat számos hazai munkában is olvashatunk. (Gál Z., 2009; Magas I., 2010)

A reálszféra vállalkozásainál a pénzügyi eszközök aránya az összes eszközön belül gyakorlatilag stabil volt, egészen a 80-as évekig, amikortól viszont markáns növekedést tapasztalhatunk. 2000-re már a pénzügyi eszközök aránya azonos volt a reáleszközökével! S ráadásul, tisztázatlan is a kategória tartalma, mert a statisztikai számbavétel a nagy részét az úgynevezett „vegyes eszközök” alatt tartja nyilván. (Egyes vélemények szerint maga a FED szakértői gárdája sem tudja pontosan, miből tevődik össze ez a kategória.) (Orhangazi, 2008, 14. oldal)

A pénzügyi befektetésekből származó jövedelem bizonyos cégeknél (Orhangazi a Sears kiskereskedelmi társaságot idézi,) akár a felét is kitette a cég tiszta jövedelmének. Hasonló példákra utalt a World Economic Outlook 2006. áprilisi száma is. Ez a riport beszámolt róla, hogy a reálszektor a G7 országaiban a 80-as években tapasztalt nettó adósi pozícióból a 2000-es évek elején nettó hitelezői pozícióba került. A szektor többletmegtakarítása történelmileg a legmagasabb szintet érte el a G7 országaiban, a GDP 2,5 százalékát. (Orhangazi, 2008, 23. oldal)

A reálgazdaság cégei által az 1980–2000 időszakban a pénzügyi szektornak fizetett kamatok ugyancsak jelentősen megnöttek, a megelőző időszakhoz képest. Ez érthető, hiszen az időszak eleje volt *Reagan* elnök már idézett kamatrobantásának szakasza, (amikor Volcker FED-elnök csillagászati magasságba, 20 százalékra emelte a jegybanki kamatot. Ez később természetesen lecsökkent). A 2000-es évek kamatcsökkenési folyamata ezen összeget tovább mérsékelte. Tanulságos volt az is, hogy a nem pénzügyi társaságok a 90-es években milyen jelentős mértékben növelték osztalékaikat részvényeseik felé. A cégek a részvény-

visszavásárlásokat is használtak az árfolyamok befolyásolására. Azt lehet mondani, hogy a 90-es évektől – az első esztendők kivételével – a tőzsde nem a tőkebevonás, hanem inkább a tőke kivonás helye volt, a cégek szempontjából, hogy megfelelő osztalékszintet biztosíthassanak részvényeseiknek. (Orhangazi, 2008, 19. oldal)

Mindez összefüggött a finanszírozás fokozódó mértékével. Az időhorizontok rövidülése, a részvényesi érdekek fokozott kiszolgáltatása, a befektetéseknek a pénzügyi típusú befektetések felé való eltolódása, ez mindmind utalt arra, hogy a globalizáció korában a menedzseri feladatok alapvetően megváltoznak. Felértékelődnek a pénzügyi ismeretek, a vagyonkezelés technikája, a kockázatok felmérése. De változást hozott az új kor a humánmenedzsment terén is.

MIKROSZINTŰ MENEDZSMENT

J. K. Galbraith az *Új ipari állam* című művében (Galbraith, 1970) rámutatott, hogy a kapitalista társadalomban egy új osztály alakult ki, a menedzsereké, akik olykor a tőketulajdonosokétól eltérő érdekeket képviselnek. Fontos számukra az önmegvalósítás, a lehető legmagasabb szakmai színvonal elérése, természetesen a gazdagosság is. Semmiképp nem pusztá közvetítők a munkavállalók és a tőkésosztály között, hanem bizonyos értelemben mindkettőt a hatalmukban tartják. Hiszen, úgymond, a tőkésék által megkapható hozam nagy részben a menedzserek ügyességétől, rátermettségétől függ. A menedzsereknek ezért a mindkét irányban megnyilvánuló előnyös pozíció, nagy hatalom van a kezükben.

A globalizmus neoliberális ideológiája következtében lassan, de biztosan változni látszik ez a helyzet.

Kettős eszköz is hat ebbe az irányba. A bot és a répa. A tőketulajdonos réteg az egyrészt

az új, a pénzügyeket előtérbe helyező vállalatvezetési elvek elterjesztésével utasítja maga mögé a menedzsereket. A menedzserek érdekeltégi rendszerét ugyanis egyre nagyobb mértékben a vállalati tőkeérték növekedéséhez kötik. A vállalati tőkeérték növekedéséhez kapcsolt honorálási rendszer állítja a menedzserréteget világosan és egyértelműen a tőketulajdonosok mellé, helyesebben, rendeli a tulajdonosok alá.

Míg a korábbi vállalatvezetési gyakorlatban a kitűzött célokat kellett a maximális ésszerűséggel elérni, az új filozófia már magát a célkitűzést is egy általános elvnek rendeli alá. A menedzsment számára a hatékonyság maga lesz a cél. Mind kisebb szerephez jut az, hogy mit csináljanak, mit termeljenek. Egyre fontosabbá válik, hogy azt hatékonyan tegyék. A nemzetközi verseny piacon – s ez a globalizmus eredményeként valóban világméretűvé tágul –, csak a hatékony egységek maradnak talpon. A befektetőt nem igazán érdekli a szolgáltatás tartalma, csak az eredményessége. A jövedelemtermelés folyamatában az ember, a munkavállaló, maga is egy folyamatosan öntökeletesedő vállalkozó. Folyamatosan bizonyítania kell, hogy a vállalati hatékonyság növeléséhez a saját hatékonysága növelésével hozzájárul.

Ily módon a menedzserek pozitív ösztönzése hozza közös nevezőre az érdekeiket a tulajdonosokéval, s egyidejűleg a tőzsdeindex növekedéséhez kötött ellenőrzés csökkenti is önállóságukat. A stock-options vezetői javadalmazási rendszer összhangot teremt a pénzügyi tőke hatalma és a vállalatvezetés között. Másrészt az egzisztenciális fenyegetettség is ebbe az irányba viszi a menedzsereket. Valójában – mint ezt a 2008-as pénzügyi válság megmutatta – még akkor sem tud „kiszállni” a menedzser a végzetes profithajszából, nem tudja a vállalatot más módon vezetni, ha látja ennek tragikus következményeit. (Rajan, 2010; Belyácz, 2014) Egy-kettőre elveszítheti nagyon jól jövedelmező állását.

Kétségbeesetten kell őriznie a cég vagyoni értékét, különben ellenséges kivásárlás áldozatának találja magát. Ez viszont a negatív az ösztönző, a répa mellett a botrendszerben... Szélsőséges esetben olyan pénzügyi trükkök bevezetéséhez is elvezet az adott érdekeltségi rendszer, mint az Enron kreatív könyvelési és egyéb manipulatív technikákat alkalmazó tevékenységének botránya volt a 2000-es évek elején. (Stiglitz, 2003)

Ám messze nem csupán a menedzseri érdekeltség rendszeréről van szó. A teljes vállalat-szervezési, vezetési módszertan megváltozott. (Kocsis – Szabó, 2000) Kialakult a vállalat-on belüli vállalkozások s a tevékenységek vállalat-on kívülre való kiszervezésének a gyakorlata. A jól ismert hierarchikus, utasításalapú vállalat-on belüli kapcsolatokat a szerződéses kapcsolatok váltják fel. Új menedzsmentfilozófia jön létre, amelynek alapja: a vállalkozó ember. (Dardot – Laval, 2013) A vállalati alkalmazot-tak vállalkozóvá minősülnek át. Kétségtelen tény, hogy a szerződéses kapcsolatok terjedése a vezetés számára is jelent bizonyos kockázato-kat, hiszen csak jogi úton tudja érvényesíteni szerződéses igényét, de egyben nagyobb rugal-masságot is biztosít számára a hálózatosodás, a vállalkozási alapon történő vállalat-szervezés.

A vállalat-on belüli vállalkozás erősen meg-bontja a korábbi munkavállalói szolidaritást, gyakorlatilag a munkavállalókat egymás versenytársává teszi. A neoliberális korban nehezedik a munkavállalók helyzete. A szak-szervezeti védelemből kikerülő, a magánjogi szerződések talaján tevékenykedő munkavállaló éles versenyben találja magát. A globalizmus munkavállalóját hatalmas nyomás alatt tartja a feltörekvő ázsiai országokból a világméretű munkaerőpiacra belépett alacsony bérű munkástömegek léte. A globalizmus tőkése, élve azzal a fenyegetéssel, hogy termelését kihelyezi a fejlődő világba, sikerrel alacsonyan tartja a béreket, illetve leszorítja a béremelési törekvéseket. Nemzetközi elemzések meg kimutatják,

hogy bár a világpiacon az országok közötti egy főre jutó GDP különbsége csökkent, az országokon belüli jövedelem-differenciák tovább növekedtek. Érdemes a figyelmünket ismét az USA adataira irányítani. Vajon igaz-e ez az állítás a világ legszabadabbnak tekintett piacgazdaságára? *Raghuram Rajan* adatokkal támasztja ezt alá. Míg 1976-ban a háztartások leggazdagabb 1 százaléka az USA-ban az összes jövedelemnek csak 8,9 százalékát birtokolta, ez az arány 2007-re 23,5 százalékra emelkedett. Vagyis, 1976–2007 között minden megtermelt többlet dollárból 58 cent a leggazdagabb 1 százalékhoz került! A hedge-fund menedzser *John Paulson* „keresete” 75 000 szerese volt az USA mediánháztartása jövedelmének. (Rajan, 2010, 8. oldal) Aligha kell beszédesebb bizonyíték a jövedelmek ország-on belüli széthúzó-dásának tényére. De ha azt mondjuk is, hogy ez egy extrém eset, mégiscsak valóság, hogy a jövedelmi skálán az átlagszint körül kereső fehér- és kékgalléros munkavállalók jövedelem-emelkedésének üteme messze elmaradt a felső 10 százalékától. S ez a tény már a mindennapi életben is jól érzékelhető.

A jelenség magyarázatát Rajan is a munkaerő képzettségi szintjére vezeti vissza. Úgy véli, nem elegendő azoknak a száma, akik meg tudják fizetni a magas oktatási költségeket és így magasabb fizetéseket biztosító állásokra pályázhatnak. Az elégtelen munkaerő-piaci kínálat pedig ezekben az úgynevezett jobb fizetésű állásokban túlzottan magasán tartja a béreket. Mondhatjuk-e, hogy ki-ki maga a felelős lehetőségeinek alakításáért? Tényleg csak tőle függ-e a folyamat alakulása? A neoliberális filozófia ez utóbbit hangsúlyozza. Látni fogjuk majd, hogy nem teljes joggal.

Mivel a globalizmus korának munkavállaló-ja folyamatosan igazolni akarja saját verseny-képességét, a munkavállalók külső kontrollján alapuló ellenőrzést a vállalatirányításban egyre inkább a sajátos önkontrollra építő veze-tés váltja fel. A termelés szerkezete a modern

korban már jelentősen átalakult. A mechanikus munkát végző kékgallérosok helyett egyre inkább a magasabban kvalifikált fehérgallérosokra épít az ipar utáni társadalom gazdasága. Itt a munkavállaló maga egy kis profitcentrum, gyakran személyre szabott feladatokkal és javadalmazással. A folyamatos összehasonlítás a benchmarkkal biztosítja a követendő mintához való folyamatos alkalmazkodást. Ezzel kiiktathatóvá tesz egy középvezetői réteget. Maga a munkavállaló ellenőrzi saját magát. Ahogy *Peter Druckner* megfogalmazta, a Bentham-i elvek válnak valóra: a munkavállaló úgy végzi kötelességét, mintha valóban saját személyes érdeke volna. (Dardot – Laval, 2013, 310. oldal, lábjegyzet)

A neoliberalizmus „vállalkozó ember” filozófiája tehát behatol az élet minden területére. Nemcsak a munkahelyen érvényesül. Szinte mindig, mindenben mérünk, számolgatunk, hol, mit nyerhetünk: „...*elképzelhetetlen immár az olyan ember, aki ne kalkulálna, ne lesné a kínáló lehetőségeket.*” (Dardot – Laval, 304. oldal) A polgár magatartását a szabadság hamis illúziója vezérli. A szabad választás ethosza rányomja bélyegét a reklámokra és a marketingcsatornákra. Ez a kalkuláló emberfeltételezés alapvetően megváltoztatja az *állam* menedzselési feladatait is.

KÖZÖSSÉGI MENEDZSMENT: GOOD GOVERNANCE

A neoliberalizmus kormányzási gyakorlatára a szolidaritási elv maximális háttérbe szorítása a jellemző. Közösségi menedzsmentfilozófiáját áthatja a gondolat: az ember maga egy kis vagyon, az élet vagyonkezelés. A kudarcok, a balszerencse, boldogtalanság ennek az életvagyon-kezelésnek a sikertelenségét, kudarcat jelzi. Az állam feladata nem e kudarcok megoldása, hanem csupán az, hogy polgárait „nevelje”, rászoktassa a felelős magatartásra, az okos „va-

gyonkezelésre”. Nem az egyetemes emberi jogokra alapoz tehát, amelyek értelmében a javak bizonyos újraelosztására kell építeni, hanem az emberek felelősségére apellál: ériék el egyéni „vállalkozásukkal” azt az eredményt, amelynek alapján igényt tarthatnak bizonyos jólétre. A tanuló felelős, hogy mit választ: az oktatás további költségeit vagy beáll dolgozni, a beteg felel azért, hogy mennyiben járult maga hozzá a betegségéhez. A dohányos vagy kövér ember például maga is oka a bajának. Egyre nagyobb arányban tartja a közvélemény – legalább is a hivatalos gazdaságpolitika – kívánatosnak az önfinanszírozási rész emelését. Az oktatási, egészségügyi költségeknek egyre nagyobb részét a személlyel magával fizetteti meg.

Végső soron nem mondhatjuk, hogy ez a felelősségteljes magatartás ne lenne kívánatos dolog. Más kérdés, hogy mennyire abszolutizálhatjuk. Aligha kétséges például, hogy az ember boldogulásának rajta kívül álló okai is vannak, nem lehet mindig és teljes egészében a személyt hibáztatni a siker hiánya esetén.

A neoliberalizmus viszont határozottan abból indul ki, hogy az ember önálló ítéletalkotásra kész és képes személy, akinek mindennél fontosabb a szabadsága. Szabadon dönt – legalább is úgy gondolja – élete minden vonatkozásában. A kormányzat legfőbb feladata, hogy ezt minden módon elősegítse. Az embernek magának kell gondoskodnia az élet minden területén a szükségleteiről. Az élet egy vállalkozás, a polgár mindig mindenben vállalkozó. Ha nincs munkája, igyekezzék alkalmassá válni a munkavállalásra. Ne a paternalista államtól várja, hogy gondolkodjék helyette. Ne a nemzeti szolidaritásra alapozzon, amelyet bürokrata intézmények szabályoznak, hanem a családi, helyi közösségi szolidaritásra, ahol az emberek ismerik egymást s kiszűrik a csalókat, lustákat. Éppen ezt a kisközösségi együttműködést teszi tönkre a személytelen állami nagy rendszerekre való támaszkodás. Az állami szintű szolidaritás leépítése valójában a nagyobb

szolidaritást eredményez szűkebb körben – így fogalmazza meg paradoxonát az új elmélet.

Nem állíthatjuk, hogy mindezen nézeteknek nincs igazságtartalma. Az állami szolidaritásra való támaszkodás például valóban arra a téves következtetésre vezet sokakat, hogy felesleges áldozat a gyerekvállalással küszködni. A nyugdíjrendszer így is biztosítja öreg korunkat, hiszen a pénzünkért majd akkor megvásároljuk a legjobb szolgáltatásokat. Még hálásnak sem kell lennünk senkinek.

Az, aki majd ápolásunkról gondoskodik, üzletet köt, nem szívességet tesz nekünk.

Azzal nem számol ez az okoskodás, hogy a nyugdíjcélú megtakarítások mellé mindenképpen kell humán erőforrás is, s azt valakinek mégis csak biztosítani kell. Nem lenne semmiképpen igazságos, ha erre való tekintet nélkül, pusztán a befizetett járulékok határoznák meg valakinek a nyugdíját, mint az jelenleg is fennáll. Akkor – társadalmi szempontból nézve – valaki kettős költséget vállal magára időskori jövedelme biztosításához. A gyermeknevelési költségeket és a járulékfizetést. A gyermek nem pusztán magánügy – pedig a neoliberalizmus idesorolja –, hanem közjóság. (Andorka R., 2006; Botos J., Botos K., 2009) A teljes közösségnek szüksége van az egyén által vállalt gyermekekre. A magánügy csak annyi, hogy mekkora örömet talál bennük, meghozott személyes áldozatai fejében. Szerencsés esetben, amennyit aggódik értük, annyi pozitív élményt is jelentenek számára a gyerekek. De felnevelésük közérdek. Taníttatásuk is. Ezért nem helytelen, sőt alapvetően helyes *Garry Becker* felfogása arról, hogy a család a humán tőke újratermelésének alapsejtje. (Becker, G., 1993) Még azt sem lehet kifogásolni, hogy bizonyos értelemben az állam is úgy viszonyul a családokhoz, mint befektető. Hiszen hozzájárul a gyermeknevelés költségeihez, az oktatásügyhöz, egészségügyhöz. A mindenkori hatalom érdeke, hogy a népesség fogyását megakadályozandó a kívánt gyermekek a kellő

számban megszülessenek és megfelelő képzést kapva a munkaerőpiac részévé váljanak. Így lesz belőlük járulékos- és adófizető állampolgár, akinek befizetései a nagy rendszerek zavartalan működtetéséhez szükség lesz majd. Az emberi élet egyre hosszabbá válik. A társadalom előregszik. Ha nem születik kellő mennyiségű utód, a nagy rendszerek finanszírozhatatlanná lesznek. S akkor is probléma keletkezik, ha az utódok nem a modern kor igényeinek megfelelő képzésben részesülnek. Akkor nem tudnak elhelyezkedni, s jövedelem híján járulékos, adót sem fizetnek. Tehát a humán tőke fejlesztése mind az egyének, mind a közösségnek érdeke.

Vajon ez a felfogás szükségtelenné teszi-e az állam szerepvállalását az idézett nagy rendszerek működtetésében? (Nyugdíj, egészségügy, oktatás.) A neoliberalizmus a Washingtoni Konszenzus értelmében minden téren szorgalmazza a privatizációt. Ugyanakkor még ott is, ahol egyébként nagyrészt privát alapon szervezett az egészségügy és privát módon folyik az oktatás, mint az Egyesült Államokban, vannak, akik az állam fokozottabb szerepvállalását sürgetik. Nem feltétlenül állami iskolák létét, hanem a szegény sorsú tanulók felzárkóztatásának lehetővé tételét. Figyelemre méltó, hogy ezt a közelmúltban nem más, mint az IMF egykori vezető közgazdásza, (a tanulmányban oly sűrűn idézett) *R. Rajan* képviseli. Szerinte óriási nemzeti mértékű pazarlás, ha csak azok tudnak magasabb oktatási szintre eljutni, akiknek a szülei módos emberek. Ez, mint mondja, újratermeli az eliteket. A magas tandíjakat fizetni nehezen bírók vagy dolgoznak a tanulás mellett – s akkor nyilván sokkal kevesebbet tudnak szakterületükben elmélyedni –, vagy idejekorán kiszállnak a képzési rendszerből, s oda gyakorlatilag soha többé nem képesek visszakapaszkodni. Ez nemcsak egyéni jövedelemszerzési lehetőségeiket határozza majd meg további életükre, hanem a társadalom egésze számára veszteség

és káros jövedelemdifferenciálódás fokozója, mint azt korábban láttuk.

Rajan azt javasolja, hogy az állam oktatási vouchereket biztosítson, amit e rétegek abban a tanintézetben használnának fel, amelyiknek az oktatását a legjobbnak tartják. Ezt a francia *Dardo – Laval* szerzőpáros idézett munkájában elítélő felhanggal értékeli. Pótcselekvésnek tekintti, az állam ennél sokkal direkter szerepvállalásával szemben. Hasonlóan eltérő vélemények vannak a szakirodalomban az egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáféréstől is. A neoliberalizmus ideológiája a potyautasok „eltartásának” költségeire hivatkozik, amikor elutasítja az egészségbiztosítás kiterjesztését. Ugyanakkor számos komoly közgazdasági szaktekinetly (Krugman, 2008; Rajan, 2010) hangsúlyozza: szégyen, hogy a világ legfejlettebb országában emberek tízmilliói vannak kizárva az elemi egészségügyi szolgáltatásokból. Ez is a humán tőke pazarlását jelenti, hiszen az egészség az alapja annak, hogy az ember munkavállalóként bármilyen tevékenységre képes legyen. (Nyilván ez a vélemény vált politikai programmá Obama elnöksége alatt.) Társadalmi szolidaritásra tehát szükség van, de hogy milyen mértékben és körben, az vita tárgya lehet. A szolidaritást *Anthony Giddens* például csupán a szegénységi gócpontokra koncentrálódó támogatásként értelmezi. A többi társadalmi réteg keresse aktívan saját boldogulását, ne az államtól várja a problémák megoldását. Azt is helyesnek tartja, hogy a „speciális helyzetű lakosok” (idősek, kisnyugdíjasok, gyermeküket egyedül nevelő anyák) segélyezését is valamelyest munkához kössük, hogy ne alakuljon ki „segélyfüggőség”. A szociáldemokrata ideológus így fogalmaz: *„A szociáldemokraták kötelessége, hogy megváltoztassák a kockázat és a biztonság viszonyát a jóléti államban, olyan társadalmat alakítsanak ki, amelyben a kormány, az üzleti élet és a munkaerőpiacok területein »felelős kockázatvállalók« tevékenykednek.”* (Giddens, A.,

1999, 78. oldal). Mint ebből is kitűnik, a teljes politikai és közgazdasági elit az új eszmék hívévé szegődött.

A közbeszéd politikai nyelvezetét – politikai oldalaktól függetlenül – uralja realitás, a modernizáció, a költségvetési szigor és a reformok kifejezés sűrű használata. A volt kelet-európai országok gyakorlatát is jellemzi, hogy a korábbi szocialista elit a lehangosabb szószólója a „modernizációnak”, a privatizációnak, a PPP-nek, azaz a public privat partnerségnek. A kormányzatok ezekben a gazdaságokban is közreműködnek a munkaerőpiac rugalmasabbá tételében. Ennek ideológiája szerint a modern tudásalapú gazdaságban sokkal fontosabbá vált a rugalmasság, mint a korábbi rendszerekben. Mindehhez párosul a life long learning, az élethosszig tartó tanulás elve, hiszen az egyén életvállalkozás csak így képes igazodni a folyton változó kihívásokhoz. Az új, modernebbnek tekintett kormányzási minta szerint az államnak nem tekernie kell a kormányt, hanem jól kézben kell azt tartania. A kihívás az, hogy megtalálják az ellenőrzéshez még éppen szükséges állami részvétel mértékét. A neoliberális elmélet szerint jó kormányzás állapítható meg egy-egy gazdaságban, ha megnyitja piacait és végrehajtja a kívánt strukturális kiigazításokat. Hogy ki által kívánt intézkedésekről van szó? Hát a nemzetközi hitelezők és tőkepiacok igényeiről, hiszen ez a feltétele a nemzetközi gazdaságba való hatékony beintegrálódásnak. Ezzel lassan a „jó kormányzás” fogalma a szuverenitás fogalmának a helyébe lép (Dardot – Laval, 2013). Másként fogalmazva, a szuverenitás fogalma bizonyos értelemben értelmét veszti.

KÉRDÉSEK

Miképp jutott ilyen diktáló pozícióba a nemzetközi pénzvilág? Mintegy negyedszázada, 1987-ben jelent meg a Világméretű pénzügyi

egyensúlyhiány című könyv (Botos K., 1987). A munka rámutatott, hogy gyakorlatilag minden ország, a fejlettek, a felzárkózók és az alacsony fejlettségűek, a kapitalista gazdálkodást folytatók és a szocialista tervgazdaságok egyaránt költségvetési hiánnyal küzdöttek már akkor is. Ezt számos országban, elsősorban a fejlődő és szocialista országokban a belső megtakarítás szűkössége miatt csak külföldi forrásokból lehet finanszírozni. (A devizában fennálló adósságból finanszírozott növekedést hívja Eichengreen az eredeti bűnnek...) (Eichengreen, Hausmann, 2005) A nemzetközi eladósodás, amit végső soron a kormányok általános túlköltekezése okozott, adta az irányító pálcát a finanszírozók kezébe.

Óhatatlanul tovább kell kérdeznünk: Miért következett be ez a folyamat? Azért, mert a kormányzatokat éppen ott, ahol a demokratikus véleménynyilvánítás a hatalmon lévők hatalomban maradásának kulcs tényezője, e tény a pillanatnyi érdekek követésére ösztönzi. A szavazatvásárló akciók a jövő számlájára idéznek elő kedvező helyzetet a választások idején. A kormányok nem voltak képesek elfogadtatni a lakossággal a változó körülményekből eredő megszorításokkal járó kihívásokat, s az örökös növekedés illúzióját hirdették. Amikor a kormányzatoknak hatalmas negatív vagyontokat kell kezelni, adósságokat refinanszíroztatni és még ehhez hozzá is tesznek évről évre a deficitekkel új adósságokat, nem csoda, ha a gazdaságpolitikában a nemzetközi pénztőke növekvő befolyást szerez.

A pénzügyi 2008-as válságát elemezve jól láthatjuk a pénzügyi szektor erejét abban is, hogy miképp vették rá a mindenkori államokat (mindenekelőtt az USA-t) a válságból való kilábalás pénzügyi megoldásaira. Közismert tény a kormányzat hatalmas adósságok felvállalásával hátrította el egy 1929–1933-as méretű válság veszélyét. Világszerte jól érzékelhető a magánszervezetek, bankok, minősítő cégek, államok feletti befolyása. A pénz-

ügyi intézményrendszernek ugyanakkor nem gyenge, hanem erős államra van szüksége. Hiszen éppen elsődlegesen a pénzügyi megmentése teszi szükségessé, hogy a kormányzat képes legyen elfogadtatni a társadalommal és az egyéb hatalmi ágakkal a szükséges intézkedéseket. Nem arról van szó tehát, hogy a neoliberalizmus korszaka mindenképpen az állam szerepének csökkentésére törekedne. Nem arra tör, hanem a szerep megváltoztatására. Annak biztosítására, hogy lehetőség szerint az adósságszolgálatok minden körülmények közepette garantáltan teljesíthetők legyenek. Egyes elemzők felhívják a figyelmet, hogy milyen veszélyes az állam és a magánszervezetek összefonódása, a személyes „átjárás” az állami és magáncégek között a mentőakciók kapcsán. (Galbraith, 2008; Rajan, 2010; Posner, R., 2009) Ilyen esetekben kilóg a lóláb, hogy az állam végül is magánérdekek ágense.

A *good governance* tehát mindenekelőtt a tőkeérdekek szolgálatát jelenti. Túl rövid időhorizontú azonban a piaci mechanizmus ahhoz, hogy önmagában a gazdaság zavartalan működését biztosítsa. Éppen ezért van szükség egy, a vállalkezési logikától, annak kizárólagosságától eltérő, közcélú menedzsment elvi kidolgozására. Ennek alapja nem lehet a pusztán vállalkozóvá degradált ember. Noha helyes az a szemlélet, hogy a polgár úgy tekintsen önmagára, mint rendkívül értékes humán tőkére, mégis szükség van a piacon túlmutató értékek figyelembevételére, a szolidaritásra a társadalom és a gazdaság kormányzásában.

Mindenekelőtt építeni kell arra az elvre, amelyet *Adam Smith* fogalmazott meg *The Theory of Moral sentiments* című munkájában. Eszerint az emberek a másik ember javát a saját jóllétük feltételének tekintik. A tapasztalati tények ezt nem mindig igazolják. Nem kétséges tehát, hogy az államnak fontos szabályozási feladatai vannak. Például, hogy felismerve az előregedő társadalom kihívásait,

megtalálja az adekvát intézményi megoldásokat az élethosszra történő pénzügyi tervezés megvalósításához. A járulékfizetéssel törvény alapján megvalósuló előtakarékosság például ilyen. (Ennek egyik legfontosabb feltétele a pénz értékstabilitásának biztosítása, mert ugyan ki takarítana meg hosszú távra, ha a megtakarítások értéke elvész? Íme, itt is találkozunk egy érdekes egybeeséssel a szolidaritáson alapuló rendszerek és a neoliberalizmus egyik fontos monetarista alapelve között! Ami jelzi, hogy a neoliberalizmusban kétségtelenül van pozitív tartalom.)

De az is ugyanolyan fontos, hogy megtaláljuk a korszerű gazdaságpolitikai megoldást a modern technika által kiváltott munkanélküliség orvoslására. Munka nélkül és az ebből származó jövedelem nélkül egyelőre elképzelhetetlen az egyéni és a társadalmi méretű gazdálkodás megvalósítása. Ugyanakkor a technológiai haladás sok munkáskezet tesz fölöslegessé és ezzel is szembe kell nézni. Meg kell találni a munkaerőpiacról kiszoruló rétegek számára is a megélhetést. Nagy valószínűséggel a végleges megoldást a kevésbé képzett társadalmi csoportok felemelése jelentheti, hiszen sokszor ez az akadály a munkalehetőségek megtalálásának. A szellemi tevékenységnek a jövőben is tág tere nyílik. Ennél azonban többről van szó. Világosan látható, hogy olyan tevékenységi kört kell a társadalom számára találni, amely nem terheli tovább a természeti környezetet, „légiesíti”, szellemivé teszi a munkát. Jelentheti a térbeli arányosabb fejlődést, a kis- és közepes vállalkozások, a természettel harmonikus kapcsolatban lévő önellátó gazdaságok lehetőségeinek biztosítását. *W. Röpke* gondolatainak újra és újra felbukkanása jelzi ezt. (Röpke, 1996) A gazdaságpolitika nem rendelheti alá például hosszú távon az egyensúlyteremtés szempontjainak a humán tőkét történő beruházások finanszírozását. Hogy ez a szolidaritási rendszer a szolgáltató társadalomban milyen

konkrét formát ölt és miképpen fogadtatható el a neoliberalis közelítést preferáló tőketulajdonosokkal, ma még nem világos! Pedig nekik is érdekük is a tudomány, oktatás és kultúra nagyvonalúbb finanszírozása. Az bizonyos, hogy a kiút mindenképpen a szélesebb műveltség, az erősebb kulturális bázis alapján képzelhető el. Ez pedig nem nélkülözheti a közcélú menedzsment részéről olyan gazdaságpolitika előkészítését, amely tartalmazza a tudásalapú társadalom megvalósítása érdekében megteendő intézkedéseket.

ÖSSZEFOGLALÁS

A neoliberalizmus bevezette és a társadalom alapjává tette a vállalkozó ember fogalmát. Ez mind a vállalati menedzsmentben, mind a közcélú menedzsmentben lényegi változásokat hozott. A neoliberalizmus a globalizmus átfogó ideológiájává vált. Ez a gazdaság finanszírozásának eredménye lett. A mikro- és makroszinten egyaránt jelentkező eladósodás, a pénzügyi folyamatoknak a reál-folyamatok elé kerülése a gazdaság irányítását a pénzügyi intézményrendszer alapvető befolyása alá helyezte.

A neoliberalizmus politikamentes technokrata elméletként jelenik meg. Általános érvényűvé tette az egyénnek, mint vállalkozónak a központba állítását. Mikroszinten a hagyományos utasításon alapuló szervezeti felépítést szerződéses kapcsolatok irányába változtatta. A folyamatos megfelelésre kényszerülő munkavállaló a versenyhelyzetet érzékelve kiszolgáltatottabbá válik, mint a korábbi szakszervezeti védelemben részesülő munkás. Az új elmélet az állam újraelosztó tevékenységének a háttérbe szorítását, ám ugyanakkor szabályozó szerepének megerősítését hozta magával. A közvélekedéssel ellentétben tehát nem gyengült, ellenkezőleg erősödött az állam szerepe, noha kétségtelenül a pénzpiacok

függőségébe kerülve a nemzetközi pénzpiacok elvárásainak megfelelő gazdaságpolitikát kell, hogy folytasson. Ennek legfőbb rendelkezése, hogy folyamatosan biztosítsa az eddig túlköltekezett állam adósságszolgálatát. Adott

esetben azon az áron is, hogy a költségvetési kiadások egyéb tételeit csökkenti. Az ilyen átstrukturálást tekintik ma jó kormányzásnak, holott az a társadalom hosszú távú érdekeit nem feltétlenül szolgálja.

JEGYZET

- ¹ A jelen tanulmány a Menedzsment innovációk a businessben és a non-businessben című tudományos előadás (Szeged, GTK, 2014) átdolgozott, kibővített változatán alapul.

IRODALOM

- ANDORKA, R. (2000): *Bevezetés a szociológiába*. Osiris. Budapest
- BECKER, G. (1993): Human Capital. *Chicago University Press*. 3. ed., Chicago
- BÉLYÁ CZ I. (2014): A financializáció szerepe a globális pénzügyi válság kialakulásában. *Hitelintézet Szemle*. Budapest, 1. szám
- BOGNÁR J. (1975): *Világgazdasági korszakváltás*. Gondolat Kiadó
- BOTOS J. (1982): *Világpiaci versenyképesség és árforradalom*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest
- BOTOS K. (1987): *Világméretű pénzügyi egyensúlyhiány*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- BOTOS K. (2004): Az állam szerepváltozása. *Válóság*, 1. szám
- DARDOT – LAVAL (2013): *Globálrezon*. Egy-kettő Kiadó. Budapest
- EICHENGREEN B. – HAUSMANN R. (2005): Other People's Money. Debt Denomination and Financial Instability in Emerging Markets. *Chicago University Press*, Chicago
- GALBRAITH, JK. (1970): *Az új ipari állam*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest
- GALBRAITH, J. (2008): *The Predator State*. Simon & Schuster. Free Press, New York
- GIDDENS, A. (1999): *A Harmadik út. A szociáldemokrácia megújulása*. Agóra Marketing Kiadó. Budapest
- ISENBERG, D. (2000): The Political Economy of Financial Reform: The Origins of the US Deregulation of 1980 and 1982 In: Robert Pollin (Ed.), *Capitalism, Socialism and Radical Political Economy*, Cheltenham, UK, and Northampton, MA, USA: Edward Elgar, pp. 247–269
- D'ARTISTA, J. (2005): The role of the international monetary system in financialization. In: G Epstein (ed.) *Financialization and the World Economy* Cheltenham UK and Northampton, MA USA Edward Elgar, pp. 220–223
- FARELLI, D. et al., (2007): Mapping the Global Capital Market 3. *Annual Report*. Mc Kinsley Global Institute
- FERGUSON, N. (2008): *The Ascent of Money*. Penguin Press. USA
- GÁL Z. (2009): *Pénzügyi piacok a globális térben*. Akadémiai Kiadó
- GODHART, CA. E. (1989): *Money information and Uncertainty* Cambridge. MA. MIT Press

KOCSIS É. – SZABÓ K. (2000): A posztmodern vállalat. Oktatási Minisztérium, Budapest

KRUGMAN, P. (2010): *A liberális lelkiismeret*. Gondolat. Budapest

MAGAS I. (2010): Világgazdasági folyamatok és pénzügyi liberalizáció. Doktori Értekezés, BCE Világgazdasági Tanszék

NYERS R. (szerk.) (1993): Külső eladósodás és adósságkezelés. MNB Műhelytanulmányok

ORHANGAZI, Ö. (2008): Financialization and the US Economy. *Edward Elgar Pbl., GB, USA*

POSNER, R. (2009): *The Failure of Capitalism. President and Fellows of Harvard College*

RAJAN, R. (2010): *Fault Lines*. A Touchstone Book. London–New York

RÖPKE, W. (1996): *Civitas Humana. Emberséges társadalom – emberséges gazdaság*. Kráter Könyvkiadó. Budapest

STIGLITZ, J. (2003): *The Roaring W W Northon and Comp.* New York, London

YERGIN, D. – STANISLAW, J. (1998): *Commanding Heights*. A Touchstone Book Simon and Schuster, USA